

IFRR

INTERNATIONAL FAMILY RESEARCH REVIEW

2023. november

5. évf. 4. szám

KINCS

| KOPP MÁRIA INTÉZET
A NÉPESEDÉSÉRT
| ÉS A CSALÁDOKÉRT

Szerkesztette: Deákné Dusa Ágnes

Tartalom

TERMÉKENYSÉGGEL KAPCSOLATOS KUTATÁSOK.....	3
Termékenység, foglalkoztatás és családpolitika. Egy országokon átívelő panelelemzés	3
A családpolitika hatása a termékenységi folyamatokra a fejlett országokban.....	5
Bizonytalan pronatalista politikák és a termékenység várható alakulása Európa posztoszocialista térségében.....	6
Hogyan befolyásolja a népesedés a klímaváltozást? Bizonyíték Európából.....	7
Kínai gyermekvállalási döntéshozás az egykepolitika után.....	8
NEVELÉSTUDOMÁNYI KUTATÁSOK.....	10
Az emberi fejlődéssel (fejlődéslélektannal) és családtudománnyal kapcsolatos egyetemi képzési programok áttekintése.....	10
Sok igazság, sok tudás, magyarázatok számos formája: Felső fiatalok internetes információkkal kapcsolatos megközelítésnek megértése	12
GYÁSZ-FELDOLGOZÁS.....	14
Tudni, hogy mit kaptál, ha már nincs: a családi normák és értékek azonosítása a (testvér)gyász szemüvegén keresztül	14

TERMÉKENYSÉGGEL KAPCSOLATOS KUTATÁSOK

Termékenység, foglalkoztatás és családpolitika. Egy országokon átívelő panelelemzés

Jonas Fluchtmann, Violetta van Veen and Willem Adema

Fertility, employment and family policy. A cross-country panel analysis

OECD Social, Employment And Migration Working Papers No. 299. 21 Sept 2023

<https://doi.org/10.1787/326844f0-en>

Jonas Fluchtmann – jonas.fluchtman@oecd.org

Violetta van Veen – violettavanveen@gmail.com

Willem Adema – willem.adema@oecd.org

Kulcsszavak: családpolitika, termékenység, foglalkoztatás, születési arányok, OECD-országok

A tanulmány az OECD szociális, foglalkoztatási és migrációs munkadokumentumai sorozat elemeként jelent meg. E sorozat célja, hogy szélesebb olvasóközönség számára elérhetővé tegye az OECD-n belüli felhasználásra készített munkaerőpiaci, szociálpolitikai és migrációs tanulmányokat. A szerzőség általában kollektív, de a fő írókat megnevezik. A tanulmányok általában csak eredeti nyelvükön – angolul vagy franciául – érhetőek el, a másik nyelven összefoglalóval.

Fluchtmann, Veen és Adema írása 26 OECD-országban elemzi a munkaerőpiaci eredmények és a családpolitikák termékenységi trendekkel való összefüggését 2002 és 2019 között. Míg az anyák átlagéletkora gyermekeik születésekor tovább nőtt az egész időszak alatt, ezeket az éveket a teljes termékenységi ráta kezdeti felzárkózása jellemezte a korábbi évtizedek jelentős csökkenése után. **A 2008-as csúcs után a teljes termékenységi ráta jelentősen csökkent,** melynek hatására demográfiai, gazdasági és költségvetési következményekkel kapcsolatos aggodalmak jelentek meg. Paneladatmodellek felhasználásával és a korábbi munkákra építve a szerzők összekapcsolják a termékenységi eredmények változásait a férfiak és nők munkaerőpiaci helyzetének változásaival, valamint a családpolitikák változásaival (például a szülői szabadsággal, valamint a koragyermekkorai neveléssel és gondozással kapcsolatban). **A tanulmány betekintést nyújt a családpolitika, a foglalkoztatás és a termékenység közötti összetett dinamikába, rávilágítva az OECD-országok általános népességdinamikáját befolyásoló tényezőkre.**

Fluchtmann, Veen és Adema írásukban elhelyezik eredményeiket az OECD-országok termékenység-változásainak mozgatórugóit vizsgáló korábbi szakirodalomban. Például kiemelik, hogy Luci-Greulich és Thévenon tanulmányukban (2013) elsősorban a családpolitikák termékenységi eredményekben betöltött szerepére összpontosítanak, de kiegészítésként a munkaerőpiaci eredményeket, azon

belül a nők foglalkoztatási arányát és munkaidejét is vizsgálják. A szerzők ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy az általuk felsorolt tanulmányokban szereplő megközelítések részben különböznek egymástól a becslési eljárások, valamint az országok és az időbeli lefedettség tekintetében is, ami a kutatások mintaméretbeli különbségeit is nagyban befolyásolja.

A szerzők kiemelik, **hogy a munkaerőpiaci eredmények és a családpolitikák jelentős hatást gyakorolnak a termékenységre**, azaz mindkét szülő foglalkoztatása, valamint az átfogó állami családtámogatási rendszerek kritikus tényezők lehetnek az újabb gyermekek vállalása mellett való döntésben.

Fluchtmann, Veen és Adema rámutatnak arra, hogy a termékenységi dinamikát befolyásolják még az adott országon belüli tendenciák és az országok közötti heterogenitás is – például a társadalmi normák különbségei és változásai, a termékenységgel kapcsolatos attitűdök – amelyeket a családtámogatások és más szakpolitikák is alakíthatnak (OECD (2023)). Valamint úgy tűnik, hogy **a lakhatási kiadások növekedése korrelál a termékenység csökkenésével** az utóbbi években számos OECD-országban. A korábbi megállapítások azzal, hogy rámutatnak a lakhatásra fordított állami kiadások termékenységgel kapcsolatos pozitív korrelációjára a vizsgált országokban, kiemelik a kormányok szerepét a termékenység előmozdításában a lakhatási költségekre nehezedő nyomás enyhítésével (OECD, 2019). A jövőbeni kutatásoknak ugyanakkor tovább kell vizsgálniuk a lakhatás és a termékenység közötti bonyolult kapcsolatot a szerzők szerint.

Fluchtmann, Veen és Adema elismerik, hogy van néhány olyan terület, amellyel tanulmányukban kellőképpen nem foglalkoznak, holott lehet, hogy azok jelentősen alakították a termékenységi dinamikát az OECD-ben. Példaként kiemelik, hogy miközben bemutatnak néhány regressziót a foglalkoztatás biztonságának szerepéről, a témával kapcsolatos legújabb bizonyítékok indokolhatják a termékenységi trendekkel való összefüggések alaposabb feltárását az OECD-országokban (Bastianelli, Guetto and Vignoli, 2023; OECD, 2019). Továbbá megjegyzik, hogy a jelen tanulmányban alkalmazott elemzési technikákon túl további lehetőségek is felmerülhetnek az adórendszerek újabb gyermek vállalását befolyásoló szerepének elemzésére, az ezirányú vizsgálat elmélyítésére is.

Meggyőződésük szerint ugyanis az adórendelkezések termékenységre gyakorolt hatásainak további kutatása (például az OECD adókedvezmény-modelljeiben az egyes rendelkezések további elkülönítésével) különösen hasznos lenne a termékenységi dinamika összetettségének jobb megértése szempontjából. Mindent egybevetve, a tanulmány eredményei rávilágítanak a termékenységet befolyásoló tényezők összetett kölcsönhatására az OECD-országokban.

Hivatkozott szakirodalmak

Luci-Greulich, A. and O. Thévenon (2013), "The Impact of Family Policies on Fertility Trends in Developed Countries", *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie*, Vol. 29/4, pp. 387-416, <https://doi.org/10.1007/s10680-013-9295-4>.

OECD (2023), Exploring Norway's Fertility, Work, and Family Policy Trends, OECD, <https://doi.org/10.1787/f0c7bddf-en>

OECD (2019), *Rejuvenating Korea: Policies for a Changing Society, Gender Equality at Work*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/c5eed747-en>.

Bastianelli, E., R. Guetto and D. Vignoli (2023), “Employment Protection Legislation, Labour Market Dualism, and Fertility in Europe”, *European Journal of Population*, Vol. 39/1, <https://doi.org/10.1007/s10680-023-09662-7>

A családpolitika hatása a termékenységi folyamatokra a fejlett országokban

Luci-Greulich, A. and O. Thévenon

The Impact of Family Policies on Fertility Trends in Developed Countries

European Journal of Population / Revue européenne de Démographie, Vol. 29/4, pp. 387-416,
<https://doi.org/10.1007/s10680-013-9295-4>

Kulcsszavak: termékenység, nemzetközi összehasonlítás, OECD országok

Luci-Greulich és Thévenon azt vizsgálták meg, hogy a termékenységi trendek milyen erősen reagálnak az OECD-országok családpolitikájára. A termékenység több OECD-országban megfigyelt közelmúltbeli fellendülésének fényében empirikusan tesztelték a különböző családpolitikai eszközök termékenységre gyakorolt hatását 18 OECD-ország 1982–2007 közötti időszakra vonatkozó makropanel-adatainak felhasználásával. Eredményeik megerősítik, hogy a családpolitikai csomag minden egyes eszköze (fizetett szabadság, gyermekgondozási szolgáltatások és pénzügyi transzferek) átlagosan pozitív hatást gyakorol, ami arra utal, hogy a dolgozó szülőknek a gyermekek korai éveiben nyújtott támogatásának ezen kombinációja valószínűleg megkönnyíti a szülők gyermekvállalási döntését. Állításuk szerint azonban a szakpolitikai eszközök súlya nem azonos: a szülés évét követő gyermekort fedező pénzbeli ellátások és a három év alatti gyermekek számára nyújtott gyermekgondozási szolgáltatások nagyobb potenciális hatást gyakorolnak a termékenységre, mint a szabadságra való jogosultságok és a szülés körül nyújtott ellátások. Megállapították továbbá, hogy az egyes szakpolitikai intézkedések hatása családpolitikai kontextusonként eltérő. Eredményeik megbízhatóságát arra alapozzák, hogy ellenőrizték a születés elhalasztását, az összefüggéseket, az időeltolódásos termékenységi reakciókat és a nemzeti kontextusok különböző aspektusait, például a nők munkaerőpiaci részvételét, a munkanélküliséget, a munkaerőpiaci védelmet és a házasságon kívül született gyermekek arányát.

Bizonytalan pronatalista politikák és a termékenység várható alakulása Európa posztoszocialista térségében

Szalma, I., Hašková, H., Oláh, L. & Takács, J. (2022)

Fragile pronatalism and reproductive futures in European post-socialist contexts. *Social Inclusion*, 10(3), 82-86. <https://doi.org/10.17645/si.v10i3.6128>

Szalma, Ivett – Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence (Magyarország); Corvinus University of Budapest (Magyarország)

Hašková, Hanna – Department of Gender and Sociology, Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences (Csehország)

Oláh, Livia – Department of Sociology, Stockholm University (Svédország)

Takács, Judit – Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences Centre of Excellence (Magyarország)

Kulcsszavak: a gyermekvállalás akadályai, Kelet- és Közép-Európa, gyermektelenség, család, termékenységi politika, termékenység, pronatalizmus, reprodukció

A pronatalizmus – eredeti értelmezésében – úgy ösztönzi a gyermekvállalást, hogy ezzel együtt elősegíti az egyéni, a családi és a szociális jólétet. A posztoszocialista országokban a pronatalista intézkedések ettől némileg eltérnek, aminek elsődleges oka a szelektív jelleg, például a romákkal, az egyedülálló szülőkkel, az azonos nemű párokkal vagy az alacsony jövedelmi státuszú családokkal szemben. A régiót tekintve sajátosság még a pénzügyi ösztönzők túlsúlya, valamint a nemi egyenjogúság feltételeinek kezdetleges szintje (például Szlovénia kivételével egyetlen ország sem vezetett be úgynevezett apakvótát a gyermekgondozási szabadság terén).

Azon a téren is eltérés mutatkozik a szakpolitikák között, hogy a nyugati világ más fejlett térségeiben jellemzően a reprodukciós autonómián és a nem szándékolt gyermekek megszületésének elkerülésén van a hangsúly. Ezzel ellentétben áll például az azonos nemű párok által történő örökbefogadás korlátozása vagy a 2021-ben Lengyelországban bevezetett abortuszkorlátozás.

A kelet-közép-európai országokban bizonyos tudományos kérdések alulkutatottak. Ide tartozik a gyermektelenség vagy az egygyermekes családok arányának emelkedése. Emellett célszerű lenne nagyobb hangsúlyt fektetni az együttélési formák és a gyermekvállalási magatartás közötti összefüggések megértését célzó irányokra.

Néhány példát kiragadva: Szlovákiában a gyermekfelügyeletet ellátó intézményháló minősége és elérhetősége, a rugalmas munkavégzés feltételei, valamint a nemek közötti fizetéskülönbségek kiegyenlítése terén komoly előrelépésre lenne szükség. Egy másik kutatás eredményei alapján Fehéroroszországban az otthoni munkában és a gyermeknevelésben a férfiak alulvállalása negatív hatással lehet a második gyermekek megszületésének valószínűségére. Szintén a munkavégzéshez kapcsolódik, hogy a fizetett

munka terén Magyarországon a férfiak által dominált szakmákban dolgozó nők a teljesítménykényszer miatt inkább kevesebb gyermeket vállalnak (ilyen például a mérnöki szakma).

Összességében megvan a lehetőség arra, hogy a kelet-közép-európai pronatalista politikák hatékonysága növekedjen. Ennek feltétele lenne a gyermek- és munkavállalás összeegyeztetésének elősegítése, valamint a kirekesztés problémájára való reflexió. Jelenleg túlságosan nagy hangsúlyt kapnak a pénzügyi ösztönzők. Ugyanakkor **nincsen generális megoldás, mert például az előbb említett két probléma (összeegyeztetés és kirekesztés) terén élenjáró északi államokban a TTA jelentősen csökkent az elmúlt egy évtizedben.**

Hogyan befolyásolja a népesedés a klímaváltozást? Bizonyíték Európából

Natale, F., Ueffing, P. & Deuster, C. (2023)

How does population influence climate change? Evidence from Europe. *Population and Societies*, 56(614). <https://doi.org/10.3917/popsoc.614.0001>

Natale, Fabrizio – European Commission, Joint Research Centre
Ueffing, Philipp – European Commission, Joint Research Centre
Deuster, Christoph – European Commission, Joint Research Centre

Kulcsszavak: klímaváltozás, szén-dioxid, kibocsátás, Európai Unió, népesedési momentum, generáció, életkor, népesség

A klímaváltozás és a népesedés kapcsolata két oldalról vizsgálható. Egyrészt a növekvő népességszám emeli a szén-dioxid kibocsátást, másrészt a klímaváltozás hatást fejt ki a demográfiai folyamatokra, beleértve a vándorlást, a halálozást és a gyermekek születését is.

Az antropogén alapokra visszavezethető klímaváltozás függ a populáció létszámától és a társadalom működésétől. A humán hatás kifejezhető az $I = PAT$ formulával, ahol a kibocsátást (I) a lakosságszám (P) mellett a gazdaság fejlettsége (A), valamint az ehhez kapcsolódó technológiai fejlettség (T) közötti összefüggés határozza meg.

A globális népességnövekedés dinamikája lelassult, mindamellett a Föld lakossága várhatóan legalább a 21. század közepéig növekedni fog. Ennek a háttérében az az összefüggés áll, hogy az emberi populáció jelentős részének az életkora a reprodukív életszakasz elején jár, illetve a következő évtizedekben jelentős létszámú tömeg fog belépni a termékeny életszakaszba. Következésképpen a reprodukciós ráta alatti TTA mellett is növekedhet a népességszám [Világbank: $TTA_{2020} = 2,30$], akár évtizedeken keresztül, amennyiben a korfa által kirajzolt korstruktúra fiatal képet mutat. (A terminológia ezt az átmeneti időszakot nevezi népesedési momentumnak).

Összességében a lassuló ütemű népességnövekedés, illetve a jövőbeli népességcsökkenés a kibocsátás mérséklésére – legalábbis középtávon – kevésbé lesz hatással, azaz a fókusz a gazdasági működés hatékonyságának nagyobb a jelentősége.

Célszerű figyelembe venni más faktorokat is, mivel az említett egyenlet túlságosan leegyszerűsít. Ide tartozik a jellemző életkor és a szakképzettség, illetve a lakóhelytípus (rurális vagy urbánus), a háztartásméret vagy a jövedelmi viszonyok stb. Fontos megfigyelés, hogy a fejlett országokban az idősebb emberek fajlagos szén-dioxid kibocsátása jellemzően nagyobb. Ennek két oka van: egyrészt a háztartás ökológiai lábnyoma a gyermekek elköltözése és a párkapcsolat másik tagjának halála esetén egyre kevesebb lakó között oszlik el. Másrészt az idősebbek által igénybe vett szolgáltatások karbonintenzitása relatíve magas (például az egészségügy). Kiemelhető még a lakóhelytípus hatása: az urbánus lét fajlagos kibocsátása alapvetően alacsonyabb (kisebb alapterületű háztartások, a tömegközlekedés nagyobb jelentősége stb.). Ugyanakkor differenciáló faktor a jövedelmi helyzet, amely a városi térségekben jellemzően nagyobb, így az ezzel együtt járó fogyasztásnövekedéssel a kibocsátás is emelkedik, akár meghaladhatja a rurális térségekben élők kibocsátási szintjét.

Az Eurobarométer 2021-es klímaváltozást kutató felméréséből kiderült, hogy az Európai Unió állampolgárainak 18%-a érzékeli a klímaváltozást a legjelentősebb globális problémaként. Mindemellett a társadalmi-demográfiai háttér a klímaváltozástól való félelmet, illetve az ökológiai szorongást szintén befolyásolja. A legérzékenyebb körbe a fiatal, magas iskolai végzettségű, városban élő lakosság tartozik. A legélesebb különbség a demográfiai változók terén az alapfokú-felsőfokú iskolai végzettség viszonyában rajzolódik. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében mintegy kétszerese a klímaváltozást a legsúlyosabb globális problémaként értékelők, illetve a klímaszorongók aránya. Ezek az arányok – függetlenül a társadalmi-gazdasági háttértől – a következő években várhatóan növekedni fognak, mivel a korábbi kutatások eredményeinek tükrében egyre szélesebb körben tudatosulnak a klímaváltozással járó következmények.

Kínai gyermekvállalási döntéshozás az egykepolitika után

Chang Su-Russell, Caroline Sanner

Chinese childbearing decision-making in mainland China in the post-one-child-policy era

Family Process. 2023; 62:591–608. DOI: 10.1111/famp.12801

Chang Su-Russell – Department of Family and Consumer Sciences, Illinois State University, Campus Box 5060 Normal, IL 61790, USA. csuruss@ilstu.edu

Kulcsszavak: gyermekvállalási döntéshozás, kínai városi családok, termékenységpolitika, Kína

2016 január elsején megszűnt a korábban négy évtizedig tartó kínai egykepolitika. Az igen szigorú, s olykor erőszakos egykepolitika hatására azonban a kínai társadalomban az egy gyermek vállalása vált normává. 2016 januárja óta a városban élő házaspárok már vállalhattak kettő gyermeket, 2021-ben pedig már három gyermeket is. **Ennek ellenére a gyermekvállalás nem növekedett meg úgy, ahogyan várták.** Az is érdekelte a kutatókat, hogy a hírhedt nemi

alapú abortuszok és fiúutód-preferencia éráját követően **mit motiválta az első és második gyermek vállalását**. A kutatáshoz olyan édesanyákat kerestek meg, akiknek kettő nyolc év alatti gyermekük van. A kapcsolatfelvétel Liaoning tartományban található állami és magán fenntartású iskolákon és óvodákon keresztül történt (10 intézmény). Ez a tartomány azért érdekes, mert itt az egyik legalacsonyabb a születések száma. **Összesen 117 anya** válaszolt a kérdőívre, ami nyitott kérdéseket tartalmazott. A válaszok értelmezéséhez induktív tematikus elemzést használtak a kutatók.

Az első gyermek vállalásának motivációjáról általánosságban az mondható el, hogy a válaszadók többsége esetében hiányzott egy egyértelmű döntéshozási folyamat. Ez azonban nem a döntéshozatal általános hiányát jelenti, hanem azt, hogy elsőszülöttek születésével kapcsolatos **döntéshozatali folyamat inkább passzív volt**, mint aktív, és a döntéshozatal **befolyásoló tényezőik inkább közvetettek voltak**, mint sem közvetlenek. Ez például azt jelenti, hogy a Kínában az egy gyermek vállalása kulturálisan kódolt, természetes és elvárt esemény. A szerzők úgy fogalmazzák, hogy a biológiai óránál erősebb a társadalmi óra nyomása. A gyermekvállalás ideje is rögzített: házasság után röviddel elvárt a gyermekvállalás. Személyesebb szinten pedig olyan megfontolásokat neveztek meg az alanyok, mint a kívánt iskolai végzettség megszerzése, stabil munka, stabil jövedelem, biztos lakhatás, egészség, de ezeket jellemzően a tágabb társadalmi elvárások megnevezése után sorolták fel. Az első gyermek vállalása kapcsán csak néhány anya véleményéből rajzolódott ki tervezett, tudatos döntéshozás.

Ez a **második gyermek vállalásánál** viszont már teljesen máshogyan zajlott. Ugyanis míg az első gyermek vállalásának szükségességére vonatkozóan egyértelmű kulturális normák léteztek, a **második gyermek vállalását homályos normák és nem egyértelmű elvárások jellemzik**. Az elsődleges ok a második gyermek vállalására az, hogy a válaszadók szerint **előnyös, ha valakinek van testvére**: 117 alanyból 68-an emelték ezt ki, mint elsődleges motivációs tényezőt. Egy testvér játszótársat, támogatást jelent, s ami a kínai társadalom szempontjából is fontos: felnőttként meg tudják osztani a szülők gondozásának feladatait. Emellett a testvérekkel való felnövekvés a személyiségre is jó hatással van a válaszadók szerint: egészséges szocializációs közeget teremt, könnyebben alkalmazkodnak, osztozkodnak, kevésbé elkényeztetettek.

Néhány anya (6 fő) a gyermekvállalási politika változását is kiemelte. Egyrészt realizálták, hogy az egyke politika eltörlése miatt a kettő gyermek vállalása társadalmilag elfogadottabb és elterjedtebb lesz, másrészt néhányan azt a társadalmi nyomást is érezték, hogy a második gyermekkel tesznek a kínai társadalom előregedése ellen. Ebben a törekvésükben a tágabb nagycsalád is támogatta őket. A politikai változás olyan értelemben is megjelent az anyák véleményében, hogy ők egykeként felnőve a gyermeküket nem szerették volna egykeként nevelni.

A személyes megfontolások szintjén a döntéshozást befolyásolta az a tény, hogy a második gyermek több időt és anyagi ráfordítást igényel. **Akinek adott volt a biztos anyagi háttér, azok könnyebben vágta bele a második gyermek vállalásába**. A terveket és döntést szintén segítette, ha a nagyszülők aktívan tudtak segíteni.

Bár jóval kisebb arányban, de azért a második gyermek esetén is voltak válaszadók, akik azt jelezték, hogy a gyermekvállalást nem igazán gondolták át (21 fő), vagy nem is tervezték, véletlen volt, számukra is meglepetés volt (19 fő).

Összefoglalva mégis azt lehet mondani, hogy az első gyermek vállalására jobban jellemző egyrészt az explicit döntéshozás hiánya, másrészt az egyértelműbb társadalmi elvárások. A második gyermek vállalása során jobban előtérbe kerülnek személyes megfontolások, tehát a makroszintű szempontok helyett mikroszintűek kaptak hangsúlyt. Ugyanakkor látni kell, hogy a második gyermekre vonatkozó személyes szintű motivációk mögött is ott van a kínai társadalomra jellemző elvárás nyomása (idős szülőkről való gondoskodás megosztása a testvérek között).

NEVELÉSTUDOMÁNYI KUTATÁSOK

Az emberi fejlődéssel (fejlődéslélektannal) és családtudománnyal kapcsolatos egyetemi képzési programok áttekintése

Kathleen Dyer, Sara Black, Gwyneth Quitaro, Emma Linneman, Maichong Vang

Overview of undergraduate degree programs related to human development and family science

Family Relations. 2023;1–25. DOI: 10.1111/fare.12946

Kathleen Dyer – Child and Family Science, 5300 N. Campus Drive, M/S FF12, California State University Fresno, Fresno, CA 93740, USA. kdyer@mail.fresnostate.edu

Kulcsszavak: Felsőoktatás, interdiszciplináris, családtudomány, fejlődéslélektan, koragyerekkori nevelés, USA

A tanulmány célja, hogy az amerikai felsőoktatás képzési programjának áttekintése útján képet kapjon a „**Human Development and Family Science (továbbiakban HDFS)**”, azaz fejlődés lélektan és családtudomány akadémiai helyzetéről. **A tanulmány az interdiszciplináris problémájából, s a családkutatások önálló tudományterületté válásának kérdéséből indul ki.** Alapvetően a családtudományok kialakulásuk óta interdiszciplináris kutatások voltak. ugyanakkor a szakmai identitás kialakulása és megerősödése szempontjából szerencsésebb, ha létezik önálló, jól körülhatárolható diszciplína is.

A HDFS tudományterület a háztartástan/háztartástudomány tantárgyra vezethető vissza. A háztartástan a fejlődéslélektannal, a családszociológiával és a neveléstannal együtt fejlődött, különösen e tudományágak azon részterületei, amelyeket a hétköznapi emberek mindennapi életének gyakorlati kérdéseire vonatkoznak. Ahogy a háztartástudományi tanszékek a 20. század második felében kezdtek megszűnni, interdiszciplináris tudományos egységekké

alakultak át, ahol a fejlődéstudomány/fejlődéslélektan, a családtudomány és a koragyermekkorai nevelés szándékosan hoztak létre közös képzéseket és kutatásokat. Ma ezek az egységeket (tanszékeket, intézeteket, kutatócsoportokat) leggyakrabban HDFS-nek nevezik az Egyesült Államokban.

Az USA képzési programjának vizsgálatához első lépésben a szerzők a nemzeti oktatási statisztikai hivatal (National Center for Educational Statistics) adatait használták, s az oktatási programok hivatalos osztályozási rendszerét, az ún CIP-kódokat (Classification of Instructional Programs) vették alapul. Kizárólag olyan alapképzésekre fókuszáltak, melyeken a 2019-és évben volt végzett hallgató, tehát a kutatás mester- és doktori képzésekre nem vonatkozott. Az Egyesült Államokban 636 egyetemi program (626 egyetemen) összesen 28 800, a HDFS-hez kapcsolódó alapdiplomát adott 2019-ben. Ez az adott évben az adott egyetemeken kiadott diplomák átlagosan 3,5%-át jelenti. **A fent említett 636 felsőoktatási programot szűkítették tovább 235 képzésre**, mert csak azokat vették figyelembe, ahol legalább 30 fő szerzett diplomát 2019-ben. A további elemzéséhez az egyetemi (kari, tanszéki) honlapokat használták. Ezek alapján négy csoportba sorolták a vizsgált programokat. 1. Az első csoportba kerültek a „HDFS” programok, ha a tanszék neve egyaránt tartalmazott utalást az emberi fejlődés- és a családtudományra, vagy ilyen nevű diplomát kínálnak, vagy mindkét területen kínálnak diplomát. 2. Egy másik csoportba sorolták azokat a képzéseket, melyek neve kizárólag a (kisgyermek)nevelésre utal, és csak "nevelés" vagy annak valamilyen változata nevű diplomát kínált. 3. Harmadik csoportba kerültek, melyek esetében mind a tanszék neve, mind a diplomák neve kizárólag a gyermekfejlődésre vagy az emberi fejlődésre (fejlődéslélektanra) utalt a családtudomány bevonása nélkül. 4. Végül külön kategóriába kerültek a kizárólag családtudománnyal foglalkozó tanszékek, melyek a a fejlődéslélektan nem tartalmazták. Utóbbi három típust is HDFS-hez kapcsolódó képzési típusnak tekintették.

Ezek a képzések szinte kizárólag állami egyetemeken található (90%), és sokuk (65%) ún. land grant egyetem (azaz szabad földhasználati joggal rendelkeznek). A képzések nagysága (oktatott hallgatók létszáma) nagyon különböző volt. A tisztán HDFS programok nagy része (40%) neveléstudományi intézményekben folyik. **A kurzusokat indító tanszékek neveit elemezve kiderül, hogy a nevükben is tükrözik több tudományág egyetlen szervezeti egységben való egyesítését, azaz az interdiszciplinaritást.** Utóbbi szempontot a CIP-kódok és tanszékek nevei alapján külön is megvizsgálták: a programok mintegy felét (n = 116, 49%) egyértelműen HDFS-nek, azaz a fejlődéstudomány/fejlődéslélektan és a családtudomány interdiszciplináris konvergenciájának minősítették. Ennél kevesebb volt, ami kizárólag koragyermekkorai nevelés (n = 69, 29%), kizárólag fejlődéslélektan (n = 34, 14%) vagy kizárólag a családtudomány (n = 12, 5%) kategóriába sorolható.

Ez azt sugallja, hogy **a fejlődéstudomány és a családtudomány valóban interdiszciplináris "teret" foglal el az egyetemi kampuszokon**, és ez a tér már önmagában is diszciplináris identitássá kezd válni. Mindez azért érdekes a szerzők szerint, mert ha az egyetemi campusokon a családtudományi és fejlődéstudományi programok nagyrészt HDFS identitású tanszékeken léteznek, akkor meg kell fontolnunk, hogy a HDFS a keresett közös megnevezés.

Ez azért fontos, mert mindez nem tükröződik az amerikai szakmai szervezetekben, folyóiratokban és tankönyvekben sem, hiszen azok vagy a fejlődéstudományra, vagy a családtudományra irányulnak, s nem az interdiszciplináris közös identitásra. Tehát van egy detektálható eltérés a HDFS tudósok intézményi identitása és a rendelkezésükre álló szakmai kellékek között. Az is kérdés a szerzők szerint, hogy a most közvonalazódó tudományközi kapcsolatok egy közös tudományba fognak futni, s így erősödnek meg, akkor viszont vélhetően pont az interdiszciplinaritás fog eltűnni. **A fejlődéslélektan és a kisgyermekkorai nevelés/neveléstudomány közötti kapcsolat a szerzők szerint erősödni látszik. Kérdés, hogy a családtudományok is bekapcsolódnak-e hozzájuk.**

Sok igazság, sok tudás, magyarázatok számos formája: Felső fiatalok internetes információkkal kapcsolatos megközelítésnek megértése

Laura Scholes, Sarah McDonald, Garth Stahl, Barbara Comber

Many truths, many knowledges, many forms of reason: Understanding middle-school student approaches to sources of information on the internet

British Educational Research Journal 2023; 00:1–20. DOI: 10.1002/berj.3909

Laura Scholes – Institute for Learning Sciences and Teacher Education, Australian Catholic University, 229 Elizabeth Street, Brisbane, Qld, Australia, 4000. laura.scholes@acu.edu.au

Kulcsszavak: digitális írástudás, olvasás, források, keresés, online, Ausztrália

A tanulmány kiindulópontja, hogy **az információs társadalom fiataljai számára különösen fontos, hogy a megfelelő keresési készségeik legyenek**, s hogy megfelelő szövegértési és kritikai szemmel értelmezzék az olvasottakat, s tudjanak dönteni azok hitelességéről. A kutatás során a szerzők azt vizsgálták meg, hogy a kutatásba bevont 45 fő **12-13 éves diák** (middle school students) egy-egy társadalmi-tudományos kérdéskörben **hogyan keresett és dolgozott fel internetes forrásokat**.

Az információforrások keresése megváltozott. A lineáris, papír alapú kereséshez képest az online keresés közben weboldaltól weboldalra lehet „ugrálni”, s a figyelmet értesítések, hirdetések, felugró ablakok zavarják meg. Míg a hatékony információfeldolgozás folyamatához **klasszikus szövegértési készségek** is szükségesek, ezek **mellett az online források feldolgozásához olyan további készségek is kellenek, mint a hiperhivatkozások aktív böngészése, személyes olvasási útvonalak kialakítása és a különböző megbízhatósági-szintű források értékelése.** A keresőmotorok algoritmusai segíthet, de fals információkhoz is vezethetnek. Még egy érdekes szempontot is beemltek a szerzők: **a források fizikai formátuma is hatással lehet a feldolgozási folyamatokra.** Míg a papír alapú források „stabilabbak”, s sokkal inkább fizikailag is segítenek a feldolgozásban. Például a lapozás és a kattintás más taktilis ingert okoz, s emiatt máshogy zajlik az olvasási út érzékelése. A könyvek olvasása

közben „materiális horgonyok” jönnek létre, online olvasás közben ezek nélkül az olvasóra nagyobb teher hárul, hogy tudatos olvasási útvonalakat alakítson ki. Az olvasási szokások átalakulása (elmélyült, értékelő olvasás helyett gyors, kulcsszavakra fókuszáló böngészés, multitasking).

A társadalmi-tudományos kérdéskörök napjaink fiataljainak egyre nagyobb rétege számára válnak érdekessé (a szerzők Greta Thunberg példáját hozták fel), s ezek a témakörök az online információ-feldolgozás egy speciális szeletét jelentik. Számos esetben – különösen technológiailag és társadalmilag friss témakörök kapcsán – **rengeteg az ellentmondásos információ, a félretájékoztató és dezinformáció (félreértett információ) és az egymással konkuráló elméletek/kutatási eredmények.** Lyotard filozófiájával egyetértve a szerzők is azt gondolják, hogy az egységes (univerzális) tudást felváltotta a „sok igazság” és sok(féle) tudás. Az információ önmagában még nem tudás, s a hamis hírek (fake news) világában különösen fontos a fiatalok kritikus forráskezelése és szövegértése.

A kutatásban tehát 45 fiatal vett részt, 12-13 évesek. Két ausztrál iskolából, egy nagyvárosiból és egy vidékiből. 24 fiú és 21 lány, többségük (36 fő) fehérbőrű volt, a többiek nemzeti-etnikai kisebbségek képviselői. A következő feladatot kapták: Képzeld el, hogy egy közeli barátod azt mondja neked, hogy aggódik a mobiltelefon okozta egészségi kockázatok miatt. Tanácsot kér tőled, és te információt kezdesz keresni a kérdésről. 1. Honnan tájékozódnál, s miért onnan? 2. Honnan tudnád, hogy az információ megbízható-e? Egyéni interjúk során válaszolták meg a kérdéseket. A legélt interjúszöveget sablonelemzéssel (template analyses) elemezték: előbb 6 interjút bekódolt a kutatócsoport kettő tagja, majd et a kódolást használva kódolták be a többi interjút. **Három témakör emelkedett ki, melyek a legjellemzőbben megjelentek a fiatalok válaszaiban.**

Elsőként: az internettel szembeni bizalmatlanság, szemben az emberektől kapott információkkal. 45 főből 24 fiatal fejezte ki a bizalmatlanságát a nettel kapcsolatban, s inkább olyan megbízhatónak tartott felnőttekhez fordulna, mint a szülei, tanárok, tudósok. Ez úgy értelmezhető, hogy a válaszadó diákok a tudást személyekhez kötik. Az interjúkból az is kiderült, hogy a gyerekek szerint egyetlen jó válasz van, ahogyan az iskolában is. Ezek a diákok a Google vagy Wikipédia kereséseket is fenntartással kezelik. Ha mégis használnák, mellette a szülei véleményét is kikérik. Valószínű, hogy ezek a fiatalok internalizálták az internet veszélyeit (hamis információk stb.), s ezért szkeptikusak. Ráadásul ők a „megfelelő”, jó választ szerették volna megtalálni, s ezért gondolták, hogy jobb felnőttek, akár felnőtt szakemberek segítségét kérni internetes források mellett, akik megerősíthetik vagy cáfolhatják a talált információ hitelességét. A tudósokat és szakembereket a valódi tudás megkérdőjelezhetetlen őrzőinek képzik, s nem merült fel bennük, hogy a tudományos eredmények is formálódhatnak, s így például a telefonhasználat egészségügyi kockázataival kapcsolatban is ellentmondásos eredmények szülehetnek.

Az interjúk alapján **második körvonalazódó probléma az, hogy a megbízható forrásszerzéshez a források közötti konszenzusra lenne szükség.** A diákok egy része szerint több forrást is kell keresni, weboldalakat és embereket egyaránt, akik hasonló választ adnak a kérdésre. Ezek a

válaszok arra utaltak, hogy érzik a fiatalok, hogy szükséges a keresztellenőrzés, ám inkább a hasonlóságot, egyezést keresik, s nem a véleménykülönbségeket.

A **harmadik csoportba** hét diák válaszait gyűjtötték. Ők voltak azok, akik egészségügyi és oktatási szervezetek hivatalos oldalát nevezték meg lehetséges forrásnak. Szintén ebbe a csoportba tartozó gyerekek mondták az is, hogy a forrást érdemes ellenőrizni (például, hogy egy weboldalon talált cikk írója kicsoda, valóban szakértő-e stb.). Ezek a válaszadó fiatalok voltak azok, akik **igazán megértették az online információkeresés komplexitását, akik több véleményt is hajlandók összevetni, s akik odafigyelnek a forrás hitelességére.**

Ez a kutatás is tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalok – akik már digitális bennszülöttek számítanak – nem rendelkeznek a szükséges kritikus információgyűjtési- és feldolgozási készségekkel. Ezért mindenképpen szükséges lenne az irodalomórák pedagógiai megközelítését és kurrikulumát bővíteni.

GYÁSZ-FELDOLGOZÁS

Tudni, hogy mit kaptál, ha már nincs: a családi normák és értékek azonosítása a (testvér)gyász szemüvegén keresztül

Laura Towers

Knowing What You've Got Once It's Gone: Identifying Familial Norms and Values through the Lens of (Sibling) Bereavement

Sociology 2023, Vol. 57(5) 1175– 1190

Laura Towers – Sheffield Methods Institute, University of Sheffield, Floor 2, ICOSS, 219 Portobello, Sheffield, S1 4DP, UK. laura.towers@sheffield.ac.uk

Kulcsszavak: gyász, család, normák, testvérkapcsolatok, Nagy-Britannia

A **testvérkapcsolatok** azért érdekesek, mert **jellegükből fakadóan potenciálisan a leghosszabban tartó rokon kapcsolatok**. S legyenek pozitív, támogató vagy negatív, rivalizáló típusúak, akkor is egymás kapcsolati hálójának állandó tagjai. A testvérkapcsolat várhatóan hosszú időtartama is szerepet játszik abban, hogy a testvér halála miért olyan jelentős: hiszen összetöri a túlélő testvér jövőre vonatkozó várakozásait és elvárásait. A cikk szerint **a testvérek gyászfeldolgozásából sokat meg lehet tudni a testvérkapcsolatok normáiról**, sőt kifejezetten célja, hogy megmutassa, hogy a gyász (és halál) szociológiai kutatása hozzá tud tenni az élő családi kapcsolatok megértéséhez.

Az elméleti rész a normatív testvérkapcsolatok értelmezését bővíti ki azzal, hogy hogyan tervezik a testvérek a szüleikről való gondoskodást. A modern kor testvér-típusai egyre

sokszínűbbé válnak, azonban továbbra is fontos jellemzője a rokonság feltételezése és a gyermekkori kapcsolódás és társas jelenlét. Gyakori feltételezés, hogy a testvérek várhatóan ambivalens kapcsolatban állnak egymással: támogatóak, de rivalizálnak is.

A halál hiányának értelmezése című részben a szerző arra tér rá, hogy **a testvérek gyakran többszörös veszteségről számolnak be: a testvérük elvesztésén túl identitásvesztést is átélnek.** Ezeket a veszteségeket ráadásul nem rövid időn belül, hanem **akár egész életük végéig többször realizálják**, például gyermekük születésekor (testvérük nem lesz nagynéni/nagybácsi) stb. Így a gyászolók újra és újra szembesülnek a vesztséggel. Elvesztett testvérük érzelmileg továbbra is jelen vannak az életükben, ami Klass "folyamatos kötődés" elméletének lényegi alaptétele. Ez a teória illeszkedik Scott „a semmi szociológiája” tézisébe, miszerint az eltűnt emberek vagy tárgyak fizikai hiányuk ellenére is megőrzik érzelmi jelentőségüket. Ezen belül is Scott megkülönbözteti azokat a „hiányokat”, amelyek valaha léteztek, de eltűntek (erre a példája a gyermek elvesztése), és azokat, amelyek soha nem léteztek, de elméletileg elképzelhetőek (erre a példája a természetlen pár soha meg nem születő gyermeke). Scott ezt a két típust elkülöníti, ám a szerző szerint vannak olyan élethelyzetek (a testvér elvesztése pont ilyen), amire egyszerre mindkét típusú hiány igaz: az elvesztett testvér valóban létezett, ám halálával vele együtt elveszett az elméleti síkon elképzelhető közös jövő is.

A cikk empirikus kutatása azt vizsgálta, hogy egy testvér halála milyen hatással van a túlélő testvérekre, és hogyan alakítja az életútjukat. Összesen **36 brit állampolgárral** készítettek egyenként **2-3 óras interjút**. A válaszadás idején 19 és 66 év között voltak, testvérük halálakor 8 és 34 év közöttiek. A testvércapcsolatok meghatározásánál a fél- és mostoha testvéreket is számításba vették.

Arra kérték a résztvevőket (korábbi gyász-feldolgozás kutatások módszertanát követve), hogy hozzanak magukkal valamilyen tárgyat, ami a testvérükhöz köthető. Végül 14-en hoztak valamit, többségük fényképet, órát, verseskötet. A hozott tárgy segítségével nyitották meg a beszélgetést. A legépebb interjúk szövegeit a **narratív tematikus elemzés** módszerével kódolták és elemezték.

Az elemzés szerint **az egyik legközpontibb, visszatérő elem a túlélő testvér és a szülők közötti kapcsolat volt.** A gyászfolyamatot nagyban befolyásolta a szülővel való kapcsolat. Sokan számoltak be arról, hogy újfajta gondoskodást és kötelességet éreztek a szüleik felé testvérük halálát követően. Utólag visszatekintve pedig **sokan gondolják, hogy a szüleikről való gondoskodást (és néhány alany esetében a temetésüket, a szülők halálának feldolgozását) megkönnyítette volna az elvesztett testvér segítsége.** Ugyan elképzelhető, hogy ha testvérük életben lenne, akkor is rájuk hárulna valamiért a szülőkről való gondoskodás, de a testvérségről alkotott normatív ideál került előtérbe az interjúkban. A szülőkről való egyedüli gondoskodás terhe természetesen nem feltétlenül a gyászfeldolgozás legelején jelent meg minden alanynál: azok, akik fiatalon veszítették el testvérüket, s a szülők is fiatalabbak voltak, csak évekkel, évtizedekkel később döbentek rá, hogy egyedül kell megküzdeniük az idős szülőkről való gondoskodás terhével. A kutatók felhívták rá a figyelmet, hogy az alanyok

ezeokról a nehézségekről nem nyíltan és egyértelműen beszéltek, hanem rejtetten jelent meg. Érdekes, hogy a még élő testvérekkel is rendelkező interjúalanyok esetében nem jelent meg olyan erősen a (jövőbeli) szülői jólét iránti aggodalom, s nem is olyan sürgetően. Ez is megerősíti tehát azt a normatív feltételezést, hogy az idősödő szülőkről való gondoskodást meg kell osztani a testvérek között.

A testvérkapcsolatok jellemzően lehetőséget teremtenek arra, hogy a családi kapcsolatokat (és a vérszerinti, biológiai kötelékeket) horizontálisan kiszélesítsük a testvér partnere és a gyermekeik által. Több alany is említette, hogy elvesztette a lehetőséget arra, hogy nagynéni/nagybácsi lehessen. **A vérségi kötelék valóban fontos volt az alanyok számára:** még ha a partnerük testvérén keresztül megélhették a nagybáccsiságot, nagynéniséget, az az unokaöcs/unokahúg nem az ő vér szerinti rokonuk, így a saját rokoni fokukat sem érezték „rendes”, igazi nagybáccsiságnak, nagynéniségnek. **Míg a szociológiai elméletalkotás jelentősen eltolódott a családok pluralitásának megragadása felé, s a nem biológiai rokoni kapcsolatokat, sőt, a baráti kapcsolatokat is szoktak családi kapcsolatként tágabban értelmezni, addig úgy tűnik, hogy a "struktúraalapú genetikai családdiskurzus" még mindig erős.**

Összefoglalóan a szülőkről való gondoskodás témaköre a „valaha létező, de eltűnt” hiányra példa, míg a meg nem született unokaöcs és unokahúg a „soha nem létező, de elképzelhető” hiányra. A tanulmány megerősíti, hogy a gyászfeldolgozás vizsgálata során az élő kapcsolatokról és rokoni kapcsolatok normáiról is sokat megtudhatunk.